

FRANCISZKA WANDA WAWRO

RODZINA WOBEC PATRIOTYZMU
W KONTEKŚCIE INNYCH ŚRODOWISK SOCJALIZUJĄCYCH
– W OPINII MŁODZIEŻY

Zasadniczy problem, jak młodzież postrzega rolę rodziny w jej ukierunkowaniu na wartość patriotyzmu został postawiony w kontekście: po pierwsze, dylematów, jakie przeżywa społeczeństwo polskie (w tym młodzież) w odniesieniu do tej wartości – zwłaszcza w okresie przemian ustrojowych w Polsce; po drugie, w kontekście postrzeganego kryzysu współpracy rodziny z innymi środowiskami socjalizującymi w dziedzinie wychowania patriotycznego.

I. WSPÓŁCZESNE POLSKIE DYLEMATY W ROZUMIENIU PATRIOTYZMU

Dylematy patriotyzmu dotyczą zwłaszcza sposobu jego interpretowania w obecnych warunkach polskich. Rozumienie tej wartości jest bowiem w okresie przemian społeczno-ustrojowych w sposób szczególny poddane wpływom modyfikującym jej treść. Nie wdając się w szczegółowy opis tych trudności warto zasygnalizować zjawisko zubożenia znaczenia, jakie nadaje się pojęciu „patriotyzm” oraz próby wyrwania tej wartości z tła polskiego etosu narodowego.

Uwarunkowania tego stanu rzeczy są co najmniej dwojakie. Opiszemy najpierw te, które można określić jako spuściznę pozostałą po okresie metodycznej indoktrynacji w duchu ideologii komunistycznej, która miała

na celu przyporządkowanie tej wartości interesom ideologii państwowej. Wówczas już zrodziła się sytuacja dwuznaczności w rozumieniu patriotyzmu dotąd mocno wpisanego w etos narodowy – o swoistej charakterystyce. Zaowocowało to osłabieniem zainteresowania tą wartością, zdystansowaniem się zarówno dorosłych, jak i młodzieży do angażowania się w sprawy społeczne, osłabieniem więzi społecznych, obniżeniem poziomu etyki życia społecznego i politycznego, obniżeniem w świadomości Polaków rangi kultury narodowej i przywiązania do rodzimej tradycji, a także stosunkowo niską kulturą polityczną Polaków. Można w tym względzie przyznać słuszność stwierdzeniu E. Mokrzyckiego, że „po 50 latach panowania systemów totalitarnych brak umiejętności artykulacji ideologicznych preferencji objawia się czymś, co można nazwać «ideologizowaniem *ad hoc*»”¹. Podobnie J. Wertenstein-Żuławski stwierdził, iż „nie można powiedzieć, aby naprawdę ustało działanie mechanizmów generujących anomie z poczuciem braku wpływu na życie społeczne i własny los na czele [...]”².

Z drugiej strony dylemat patriotyzmu, gdy rozważamy go w kontekście uwarunkowań społecznych, jest w obecnym czasie wyostrowany ze względu na ofertę tzw. nowej kultury europejskiej, co w tym przypadku oznacza propozycję „patriotyzmu bez właściwości” (termin ten wprowadził J. Habermas)³, czyli oderwanego od etniczności, kultury, języka i całego bogactwa cech ojczystych. Zresztą także termin „kultura obywatelska” odrywany jest w swym znaczeniu od pojęć „ojczyzna” czy „naród”. W tym kontekście poddawane są deprecjonującym ocenom najbardziej znaczące obszary wartości w polskiej kulturze, takie np. jak naród, ojczyzna, religia, patriotyzm (trwanie przy tych wartościach zyskuje niekiedy miano „ciasnego tradycjonalizmu”). J. Kołakowski zauważa, że „spoglądanie na własną kulturę oczyma innych, aby ją atakować, stało się manierą”⁴.

Młodzież, gdy chodzi o rozstrzygnięcie tego dylematu, może liczyć (lub nie może) na podstawowe środowiska socjalizujące – w tym przede wszystkim na rodzinę. Orientacja ku wartości patriotyzmu i kierunek rozstrzygnięcia tegoż dylematu zależy od tego, na ile rodzina radzi sobie z ukaza-

¹ *Dziedzictwo realnego socjalizmu. Interesy grupowe i poszukiwanie nowej utopii*, [w:] *Przełom i wyzwanie*, Warszawa–Toruń 1991, s. 57.

² *Trzy obiegi, trzy kultury. Struktura społeczna i komunikowanie w dzisiejszej Polsce*, [w:] *Przełom i wyzwanie*, s. 237.

³ Cyt. za: M. P a b i n, *Patriotyzm bez właściwości*, „Społeczeństwo Otwarte”, 5(1994), s. 29-30.

⁴ Cyt. za: A. T y s z k a, *Kultura jest kultem wartości*, Lublin 1993, s. 103.

niem młodzieży perspektyw, jakie dana ideologia niesie, naświetlając pod własnym kątem rozumienie ważnych wartości, w tym przypadku patriotyzmu. Warto w tym miejscu przynajmniej ogólnie przypomnieć, jak polska rodzina tradycyjnie radziła sobie z ukierunkowaniem młodzieży ku wartości patriotyzmu w różnych sytuacjach historycznych.

II. SPECYFIKA POLSKIEJ RODZINY W PRZEKAZIE WARTOŚCI PATRIOTYZMU

Jeśli chodzi o kontekst polski, to zarówno w kanonie kultury narodowej⁵, jak i w wyborach Polaków (także młodych)⁶, rodzina sytuuje się jako znacząca i ceniona wartość. Również w nauce Kościoła podkreślane jest jej historyczne i aktualne znaczenie w wychowaniu patriotycznym. Stanowisko Kościoła najlepiej syntetyzuje wypowiedź Prymasa S. Wyszyńskiego, który określa rodzinę jako „największą siłę narodu i największą gwarancję bytu narodowego”⁷.

Specyficzna szansa rodziny i jej rola w ukierunkowaniu i przekazie patriotyzmu jako wartości u młodego pokolenia zaznacza się głównie w 3 płaszczyznach⁸: 1) poznawczej, zgodnie z psychologiczną zasadą, że ukochać można tylko to, co się zna. W związku z tym główne zadanie w tej sferze wpływu związane jest z przekazaniem języka ojczystego, a poprzez jego funkcję sytuacyjną i kumulatywną dokonuje się transformacja wiedzy o korzeniach historycznych czy ważnych wartościach i wydarzeniach narodowych. Rodzina w tym względzie może korzystać zarówno ze źródeł pisanych, jak i z przekazu ustnego; 2) ważną rolę w przekazie treści patriotycznych odgrywa wpływ na sferę emocjonalną. Chodzi głównie o ukształtowanie wrażliwości dziecka i jego doświadczenie związku z ojczystą ziemią oraz z kulturą i historią poprzez kultywowanie ważnych rocznic narodowych, a także przywoływanie wzorów wybitnych postaci. Obyczajowość

⁵ Por. L. D y c z e w s k i, *Trwałość kultury polskiej*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, red. L. Dyczewski, Lublin 1993, s. 35.

⁶ J. M a r i a ń s k i, *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*, Lublin 1995, s. 177.

⁷ Cyt. za: J. L e w a n d o w s k i, *Naród w nauczaniu Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 1982, s. 63.

⁸ I. J u n d z i ł ł, *Rola rodziny w kształtowaniu postaw obywatelskich i patriotycznych dzieci*, „Nauczyciel i Wychowawca” 1977, nr 5(109), s. 24.

i style świętowania w rodzinie bardzo wspomagają te emocjonalne związki z wartościami dla narodu ważnymi; 3) wreszcie sam wzór kultywowania i wcielania w życie ważnych wartości, np. pracy, zdyscyplinowania, odpowiedzialności za innych, ukierunkowania socjocentrycznego, respektowania zasad etycznych itp. – stanowi ważną aurę ich interioryzowania. Podkreśla się w tym względzie wagę spójności między werbalnymi pouczeniami a postawami codziennymi rodziców czy innych dorosłych w rodzinie. Najbardziej jednak przekonujące w wychowaniu patriotycznym są wzory osób najbliższych, które w jakiś sposób są gwarantem tego, że proponowane zasady i ideały są dostępne i możliwe do zrealizowania⁹. Warto podkreślić, że zaangażowanie w działanie społeczne czy troska o kształtowanie i wspieranie aspiracji do aktywnego udziału w dostępnych domenach życia społecznego i publicznego są tym szczególnym wzmocnieniem potencjalnych możliwości młodzieży w przejęciu odpowiedzialności za ojczyznę, naród i ich przyszłość.

Analiza dziejowej roli, jaką odegrała polska rodzina w przekazie patriotyzmu jako wartości, pozwoliłaby zapewne na wypełnienie opisu bogatą treścią. Nie należy to jednak do zadań podjętych w tym miejscu. Podkreślić chcemy wszakże, że wyrazistą specyfikę wychowania patriotycznego w rodzinie polskiej zawdzięcza ona w bardzo dużej mierze jej związkowi z religią i z Kościołem. Historyk E. Jabłońska-Deptuła twierdzi, że: „Dom rodzinny od najwcześniejszego dzieciństwa wdrażał w rytm życia religijnego, w zobowiązanie moralne, w potrzebę służby dla Ojczyzny, w zasób «wiedzy» narodowej, do której należała obyczajowość, znajomość pieśni i dziejów ojczystych, literatury polskiej”¹⁰.

Cytowana autorka stwierdza jeszcze dobitniej, że: „Dzięki przekazowi rodzinnemu utrzymana została autonomia życia narodowego w sferze prywatnej, osobistej i osobowej, a rodzina była najistotniejszym miejscem, w którym dokonywał się przekaz etosu patriotycznego [...] w myśl takich haseł wywoławczych, jak: «Bóg, Honor, Ojczyzna»”¹¹.

⁹ B. G e t k a, *Refleksja o roli rodziny, szkoły i wojska w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży*, „Kultura i Oświata w Wojsku Polskim” 1975, nr 1, s. 28-32.

¹⁰ *Patriotyzm, suwerenność*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, s. 123.

¹¹ Tamże, s. 124.

III. SPOŁECZNE TŁO AKTUALNYCH PROBLEMÓW RODZINY
I KRYZYSU JEJ WSPÓŁPRACY
Z INNYMI ŚRODOWISKAMI SOCJALIZACJI

Można powiedzieć, że socjalizacja młodzieży – co do jej celów, sposobu i kierunku – przebiegała w omawianym uprzednio okresie w integralnej współpracy tych dwóch środowisk (rodziny i Kościoła), na bazie wspólnie zaakceptowanego porządku wartości. Dodajmy, że wyjąwszy okres zaborów¹² i powojenny czas dominacji realnego socjalizmu, szkoła także włączała się we współpracę z rodziną i Kościołem. Po drugiej wojnie światowej można zauważyć wyraźną rysę na wspomnianej jednomyślności podstawowych środowisk socjalizacyjnych, zwłaszcza gdy chodzi o dziedzinę przekazywanych treści wychowawczych. Współpraca rodziny z Kościołem stała się kwestią jej wyboru, natomiast współpraca ze szkołą była pewnego rodzaju koniecznością. Zazwyczaj dokonywała się tylko w wąskiej płaszczyźnie, bo w tych kwestiach, które dotyczyły osiągnięć szkolnych dziecka. Jedynie w tych przypadkach, kiedy rodzina przyjmowała marksistowskie założenia ideologiczne, można było mówić o pełnej współpracy także w płaszczyźnie treści wychowawczych. Generalnie jednak biorąc na terenie szkoły, jak stwierdza Z. Kwieciński, „programy wychowania państwowego i obywatelskiego [...] były narzędziami podporządkowania myślenia, orientacji wartościującej, zachowań dzieci, młodzieży i dorosłych koncepcjom i działaniom wąskiej elity władzy [...]”¹³. O ile w życiu rodzinnym trudno byłoby odgórnie narzucić określone treści i metody wychowawcze, o tyle w szkole były one instytucjonalnie egzekwowane. Cytowany autor charakteryzuje rzeczywistość oddziaływań wychowawczych na terenie szkoły w okresie PRL w sposób jeszcze bardziej radykalny. Podkreśla on, że „[...] zaproponowany i na skalę państwową administracyjnie wdrożony do szkół różnych szczebli «system wychowania» oparty był na przesłankach behawioryzmu. Oferowanie wyborów moralnych zastępowało w nim (w teorii, w metodyce i w praktyce) tresurę do ustalonych i przy-

¹² E. Jabłońska-Deptuła o tym okresie pisze następująco: „Z domu dziecko wynosiło pewien kodeks postępowania moralnego stanowiący równocześnie rodzaj «posagu» na całe życie, ale i pewne «obciążenie», gdyż jakby oddzielało barierą dwa światy: swój własny, polski, rodzimy – i ten «obcy», narzucony, deprawujący, zaborczy [...]. Zachowując niezbędne punkty styku (np. zaborcza szkoła, urzędy), należało zawsze powracać do swoich [...] (dz. cyt., s. 123).

¹³ *Socjopatologia edukacji*, Warszawa 1992, s. 46.

pisanych szczegółowo (przez odgórną rozumną wolę polityczną) ról, uzasadnionych poprzez tych, którzy wiedzą lepiej, widzą jaśniej «jedynie słuszną drogę». Ta przymusowa tresura, sterowanie regulujące ofertę i wybór, zostały wyniesione do rangi obowiązującej metodyki pracy szkół i nauczycieli”¹⁴. Reguły funkcjonowania szkoły i rodziny, w przeciętnych przypadkach, jak okazuje się na podstawie powyższego opisu rzeczywistości szkoły, były zatem różne.

Okres transformacji ustrojowej odsłonił jeszcze inne mechanizmy, które osłabiają współpracę rodziny, szkoły i Kościoła. Przede wszystkim każde z tych środowisk przeżywa swoisty kryzys.

Podstawowy kryzys rodziny polskiej polega na tym, że zostało zachwiane jej „wewnętrzne bezpieczeństwo”. Aspektowe diagnozy pedagogiczne i socjologiczne docierając do poszczególnych obszarów życia rodzinnego sygnalizują takie jej problemy, jak np.: nietrwałość małżeństwa, nasilające się patologie różnego typu (zwłaszcza alkoholizm i przemoc), trudności ekonomiczne, niedomogi opieki rodzinnej, wzrost liczby rodzin niepełnych, zaburzenia wewnętrznej komunikacji w rodzinie i in.¹⁵

W kontekście tych problemów zauważalne jest także, uwarunkowane nimi, obniżenie wydolności funkcji wychowawczej rodziny. Funkcja ta jednak pełniona jest w kontekście omawianych wcześniej wpływów ideologicznych w ogólnym tle społecznym.

Polska rodzina współczesna w płaszczyźnie funkcji wychowawczej także podlega dylematom.

Po pierwsze, stoi przed alternatywą wyboru tradycyjnych treści kulturowych bądź poddania się wpływom powodującym relatywne podejście do tychże wartości.

Po drugie, przeżywa zagrożenie w pełnieniu funkcji wychowawczej wobec nasilających się wpływów pozarodzinnych. Dotykamy w tym miejscu zjawiska „rozproszonych środowisk socjalizacyjnych”, o którym mówi F. H. Tenbruck, stwierdzając, że „nowoczesna młodzież jest otwarta na oddziaływanie socjalizacyjne ze strony społeczeństwa, że relatywnie wcześniej wchodzi w orbitę wpływów pozarodzinnych ogniw systemu socja-

¹⁴ Tamże, s. 50.

¹⁵ *Bezpieczeństwo rodziny w okresie transformacji ustrojowej*, red. H. Górecka, s. 431.

lizacji, i że dominujące dawniej grupy odniesienia straciły na znaczeniu”¹⁶. Ten sam autor stwierdza, że: „Efektem ubocznym jest możliwość wczesnego i swobodnego wywierania wpływów socjalizacyjnych na młodzież, czego skutkami są z jednej strony manipulacje, np. za pośrednictwem środków masowego przekazu, z drugiej niepewność zachowań, bo na dorastających młodych ludzi oddziałują mnogość konkurujących wpływów”¹⁷.

To samo zjawisko w różnym stopniu odnosi się także do Kościoła i do szkoły, gdy chodzi o ich szanse oddziaływań wychowawczych. Niekwestionowany autorytet Kościoła katolickiego i jego obecność w życiu narodu polskiego, mimo że zarówno w czasach zaborów, jak i w okresie PRL był on represjonowany, w czasie transformacji ustrojowej zdaje się słabnąć. Oznacza to nie tyle kryzys samej instytucji Kościoła, co kryzys sposobu jego postrzegania. Jeden z autorów podejmujących ten problem stwierdza: „Wiele krytycznych słów padło pod adresem Kościoła w Polsce. Przeciwnicy atakują go za zbyt ni klerykalizm, za nadmierne zaangażowanie się w politykę i narzucanie całemu społeczeństwu chrześcijańskich wartości. Doszło do paradoksalnej sytuacji, że społeczeństwo, które w 95% jest ochrzczone, w zasadzie w życiu społecznym i politycznym nie ukazuje swych chrześcijańskich korzeni”¹⁸.

Kościół katolicki w Polsce – przyjmąwszy korzystny model strategii społecznej, określanej jako społeczno-rozwojowy, co oznacza promocję zaangażowania wierzących w sprawy narodu i kraju – jest obecnie postrzegany jako siła polityczna, mogąca stanowić dla określonych ugrupowań politycznych konkurencję. Cytowany dopiero co autor zaznacza: „Transformacja jaka w ostatnich latach ma miejsce w Polsce powoduje też zmiany w świadomości ludzi i sprawia, że zmieniają się też społeczne oczekiwania wobec Kościoła, przy czym następuje tu wiele nieporozumień [...]”¹⁹.

Sytuacja Kościoła w polskiej rzeczywistości okresu transformacji systemowej, zaprezentowana w tym miejscu bardzo schematycznie, w jakimś sensie warunkuje także jego szansę wychowawczych oddziaływań, gdy cho-

¹⁶ Cyt. za: H. M. G r i e s e, *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*, Kraków 1996, s. 126.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ R. J u s i a k, *Promocja laikatu szansą dla Kościoła w Polsce*, „Ethos” 1996, nr 35-36, s. 215.

¹⁹ Tamże, s. 224.

dzi o kształtowanie również patriotyzmu wśród młodzieży. Odzyskany status prawny Kościoła pozwala mu wprowadzić od 1989 r. na pełne uczestnictwo w życiu społecznym, a nawet zakłada współodpowiedzialność Kościoła za sprawy kraju i ojczyzny, jednakże samo społeczeństwo przeżywa wspomniane już dylematy, takie jak: osłabienie wrażliwości na wartości religijne i moralne, wzrastająca niechęć do angażowania się w sprawy społeczne, co oznacza także ucieczkę od odpowiedzialności za życie publiczne w konformizm i dążenia ku wartościom utylitarnym. W takim kontekście społecznym również ci, którzy deklarując się jako wierzący mogą przejawiać postawy dezorientacji i wycofania się z życia społecznego.

Kryzys szkoły jest zjawiskiem złożonym, wielowymiarowym. Główne jego cechy to: zarysowujący się dylemat, czy szkoła ma pełnić jednocześnie funkcję wychowawczą i dydaktyczną, czy też wyłącznie dydaktyczną (coraz więcej nauczycieli opowiada się za dystansem wobec funkcji wychowawczej).

Cytowany już znawca tematyki szkoły stwierdza ponadto, że szkoła polska przeżywa kryzys trzech funkcji: 1) rekonstrukcyjnej, która polega na zorganizowanym odtwarzaniu kultury uniwersalnej i narodowej oraz na przekazywaniu jej wychowankom i na odtwarzaniu struktury społecznej²⁰; 2) funkcji adaptacyjnej, która polega na wprowadzaniu ludzi w role społeczne i zawodowe²¹; 3) funkcji emancypacyjnej, która polega na „przygotowaniu ludzi do ustawicznej pracy nad sobą [...] i do uczestnictwa w zmienianiu bliższego i szerszego otoczenia na lepsze”²².

Wszystkie te funkcje, jak stwierdza cytowany autor, „wypełnia szkoła polska źle. Rekonstruuje kulturę w sposób niepełny, selektywny, ogranicza dostęp do niej większości swych absolwentów przez głęboką dysfunkcyjność, wobec wielu środowisk lokalnych i rodzinnych, w których nie ma wsparcia w wykonywaniu swych funkcji”²³.

Dla współpracy szkoły ze środowiskiem rodzinnym duże znaczenie ma zaufanie, jakim rodzina winna darzyć nauczyciela i podejmowanie z nim współpracy w oddziaływaniach wychowawczych. W literaturze pedagogicz-

²⁰ K w i e c i ń s k i, dz. cyt., s. 21.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

nej wymienia się wiele kierunków takiego współdziałania²⁴, co oznacza także umiejętność pozyskiwania rodziców ze strony szkoły. Jednocześnie liczne badania dowodzą, że nauczyciel traci społeczny prestiż (podważany niekiedy przez samych rodziców), a we wzajemnych relacjach nauczyciele-rodzice istnieje jeszcze wiele blokad, a niekiedy nawet konfliktów, w których obydwie strony przyjmują strategię wzajemnego oskarżania się za niepowodzenia wychowawcze, przy jednoczesnym przypisywaniu sobie samemu zasług²⁵. Sytuacje takie powodują głęboką dysharmonię we współpracy wychowawczej, której skutkiem są ujemne efekty wychowawcze²⁶.

Wymieniliśmy tylko niektóre obszary kryzysu szkoły, te które wydają się być najbardziej znaczące dla problemu przekazu młodzieży właściwych wzorów zaangażowania społecznego i odpowiedzialności za sprawy rodzimej kultury, narodu, kraju. W przypadku każdego z omawianych środowisk kryzys, jaki je dotyka, ma swe istotne powiązanie z funkcjonowaniem pozostałych sprawiając, że zarówno rodzina, szkoła, jak i Kościół mogą znaleźć się paradoksalnie w sytuacji osamotnienia w realizowaniu swych zadań wychowawczych. Można zauważyć, że sytuacja taka wiąże się w znacznej mierze ze wspomnianym już przez nas zjawiskiem „rozproszonych środowisk socjalizacyjnych”.

W schematycznie zaprezentowanej charakterystyce problemów trzech podstawowych środowisk socjalizacyjnych, które to problemy warunkują ich funkcjonowanie i autorytet w oddziaływaniach wychowawczych, na uwagę zasługuje fakt, że sytuacja ta w znacznej mierze spowodowana jest sposobem przebiegu transformacji ustrojowej (procesów i trudności, które jej towarzyszą, a znajdują także swe odbicie w życiu, zwłaszcza rodziny i szkoły). Tłem dla funkcjonowania w płaszczyźnie wychowawczej tych trzech środowisk jest społeczeństwo, które przyjęło demokratyczne zasady organizacji i kształtowania zarówno treści, jak i form życia społecznego.

Spółeczeństwo demokratyczne bowiem jest „społeczeństwem wyborów”, co dotyczy właśnie zarówno koncepcji organizacyjnej, jak i przyjętej zasady

²⁴ M. Winiarski, *Współdziałanie szkoły i rodziny – realia i możliwości*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 5, s. 207-215.

²⁵ T. Opol ska, *Trudności wychowawcze nauczyciela czy ucznia?*, „Nowa Szkoła” 1997, nr 2, s. 30-33.

²⁶ S. Rogala, *Rodzice współdziałają z nauczycielami*, „Oświata i Wychowanie” 1998, nr 38, s. 12-15.

pluralizmu wartości i wzorów życia oraz sił ideologicznych promujących w tym względzie różnorakie oferty.

Młodzież polska nie została, tak zresztą jak i całe społeczeństwo, przygotowana do tak gwałtownej zmiany sytuacji społecznej, co dotyczy umiejętności funkcjonowania „bez oparcia” w proponowanym (lub narzuconym) monolicie kulturowym czy społecznym. Młodzież, stojąc wobec sytuacji dokonywania wyborów, przeżywa dylemat i wspomniane już przez nas przejawy dezorientacji. Jednakże, jak zauważyliśmy w innym miejscu, „nie cała młodzież w jednakowy sposób narażona jest na dalszą dezorientację i ryzyko, jakie niesie ze sobą brak stabilności w porządku wartościowania w trwającym okresie przełomowym. Jej własna stabilność wartościowania zależy jeszcze od innych czynników – przede wszystkim od rodziny – jej usytuowania kulturowego oraz stopnia identyfikacji ze znaczącymi siłami wpływu w sferze moralnej i społecznej (kto będzie autorytetem dla rodziny?)”²⁷.

IV. OCZEKIWANIA I OPINIE MŁODZIEŻY NA TEMAT AKTYWNOŚCI RODZINY, KOŚCIOŁA I SZKOŁY W PRZEKAZIE WARTOŚCI PATRIOTYZMU

Interioryzacja patriotyzmu jako wartości w przypadku młodzieży uzależniona jest zatem w sposób szczególny od aktywności podstawowych środowisk podejmujących w tym względzie zadania wychowawcze i socjalizacyjne. Możemy przypuszczać, że młodzież ma sprecyzowane oczekiwania wobec tych środowisk i postrzega w określony sposób ich rolę w przekazie wartości patriotyzmu.

Badania, które zostaną zaprezentowane, zostały przeprowadzone w najstarszej w regionie lubelskim szkole szczytującej się czterowiekową tradycją ukierunkowanej na wychowanie patriotyczne działalności pedagogicznej. Zasadniczy problem, podjęty w badaniach, dotyczył sposobu rozumienia patriotyzmu przez badanych maturzystów i usytuowania go w hierarchii wartości badanych²⁸. Przy okazji podjętego tematu zostały postawione także

²⁷ R. J u s i a k, F. W. W a w r o, *Przemiany w preferencji wartości młodzieży polskiej okresu „Przełomu”*, „Ethos” 1993, nr 23, s. 96.

²⁸ Badania przeprowadzono w kwietniu i maju 1999 r. w I LO im. S. Staszica w Lublinie. Przebadano 120 maturzystów, w tym 50 chłopców i 70 dziewcząt. Monografia doty-

pytania, które miały na celu wysondowanie, jak badani postrzegają i oceniają podstawowe środowiska socjalizujące, a zwłaszcza jakie przypisują im znaczenie w ukierunkowaniu na wartość patriotyzmu.

Brane przez nas pod uwagę podstawowe środowiska – rodzina, szkoła, Kościół – zostały usytuowane w kontekście innych ważnych środowisk, które mogą wartość patriotyzmu promować. Dlatego w pierwszej kolejności młodzież miała wytypować spośród 12 wyszczególnionych środowisk socjalizacyjnych (organizacje młodzieżowe, rodzina, mass media, instytucje kulturalne, środowisko lokalne, władza, instytucje sportowe, wspólnoty religijne, szkoła, Kościół, grupy rówieśnicze, instytucje kulturalne) te, które jej zdaniem mają szczególne znaczenie w wychowaniu patriotycznym²⁹. W odpowiedzi młodzież niemal w takiej samej proporcji wskazała na rodzinę (14,91%), jak i na szkołę (nieco mniej, bo 14,11%). Na kolejnej pozycji znalazł się Kościół – 9,97% oraz władza – 9,70%, na ostatniej zaś pozycji organizacje sportowe – 3,46%.

W odniesieniu do trzech z nich: rodziny, szkoły i Kościoła uczniowie mieli określić skalę odpowiedzialności tych środowisk za wychowanie patriotyczne (młodzież miała w pytaniu ze skalą rysunkową z zaznaczonymi odsetkami zakreślić miejsce każdej z trzech wymienionych instytucji³⁰). Tych, którzy wskazali na 100% odpowiedzialności rodziny, było 15,83%, najwięcej skupiło się przy 80 % odpowiedzialności (31,67%). Gdy chodzi o szkołę 100% odpowiedzialności przypisało jej 4,17%, zaś 50% odpowiedzialności przypisało 35,27%. Gdy chodzi o Kościół – 100% odpowiedzialności przypisało 5,00% badanych, nieco więcej niż w tym samym punkcie szkole, ale najwięcej zakreślił przy 30,00% odpowiedzialności – 43,5%.

cząca bezpośrednio badanej problematyki nt. „Rozumienie patriotyzmu i jego miejsce w hierarchii wartości młodzieży licealnej” jest w trakcie opracowania.

²⁹ Ankieta, pyt. nr 25 „Które z niżej wymienionych środowisk powinny Twoim zdaniem podejmować obowiązek kształtowania patriotycznego młodego pokolenia?” (uporządkuj według stopnia ważności od 1 do 11, nr 1 – najwyższa ranga).

³⁰ Ankieta, pyt. nr 27 „W jakim stopniu polska rodzina, szkoła, Kościół są Twoim zdaniem odpowiedzialne za kształtowanie patriotyzmu młodzieży? (Rysunek wyraża skalę, na której są dane procentowe – zaznacz X-em wybrany przez Ciebie odsetek w odniesieniu do wszystkich środowisk)”.

	0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100 %
rodzina	I	---	I	---	I	---	I	---	I	---	I
szkoła	I	---	I	---	I	---	I	---	I	---	I
Kościół	I	---	I	---	I	---	I	---	I	---	I

Swoje oczekiwania zatem kieruje młodzież przede wszystkim wobec rodziny i ją też uznaje w pierwszej kolejności za odpowiedzialną za wychowanie patriotyczne.

W odniesieniu do samej rodziny uczniowie mieli określić typ ważnych działań, jakie winna ona podejmować by wychowywać do patriotyzmu³¹. Ponieważ pytanie miało charakter otwarty, odpowiedzi zostały ujęte w 5 zasadniczych kategoriach:

- 1) wskazanie na konieczność przygotowania do życia w społeczeństwie;
- 2) wskazanie na konieczność przekazania zasad moralnych i kierowania się nimi w życiu codziennym rodziny;
- 3) wskazanie na konieczność wychowania do odpowiedzialności i ofiarności w służbie drugiemu człowiekowi, a także do mobilizacji w sprawach ważnych dla kraju oraz gotowości oddania życia za ojczyznę;
- 4) wskazanie na wychowanie do udziału w życiu publicznym, udziału w wyborach, zabieraniu głosu w sprawach ważnych dla kraju;
- 5) wskazanie na konieczność wychowania do dumy, że jest się Polakiem i poczucia tożsamości narodowej, także do szacunku dla tradycji.

Najwyższy odsetek respondentów skupił się przy odpowiedzi 3, czyli wychowaniu do ofiarności dla drugiego człowieka, gotowości oddania życia za ojczyznę (38,32%). W następnej kolejności młodzież wskazała na odp. 5, czyli oczekiwanie wobec rodziny by wychowywała do poczucia dumy, że jest się Polakiem, wychowania w polskiej tradycji i poczuciu tożsamości narodowej (21,56%). Najmniej wypowiedzi odnosi się do kategorii „wychowania do udziału w życiu publicznym, udziału w wyborach, do zabierania głosu w sprawach ważnych dla kraju” czy pojedynczy głos – do ochrony ojczyznanego środowiska (4,79%).

Młodzież miała także okazję wskazania we własnej rodzinie, z podaniem uzasadnienia, na osoby, które – jej zdaniem – są patriotami³². W przypadku tego pytania uchyliło się od odpowiedzi aż 45,83% badanych; 25,69% wskazało na dziadków z uzasadnieniem udziału w wojnie, znajomości historii, miłości do ojczyzny; 22,22% wskazało na rodziców z dominującymi uzasadnieniami „stosunek do pracy”, „udział w życiu społecz-

³¹ Ankieta, pyt. nr 16 „Jakie konkretne działania rodziny mógłbyś wymienić jako ważne w kształtowaniu patriotyzmu młodych?”

³² Ankieta, pyt. nr 28 „Jeśli dostrzegasz we własnej rodzinie osoby, które mógłbyś nazwać patriotami, to wskaż kto to jest i opisz dlaczego nazywasz go patriotą?”

nym, „wychowanie dzieci”. Na rodzeństwo wskazało 6 osób, 6,25% – główne uzasadnienie „sumienne wykonywanie obowiązków”.

Odpowiedź na ostatnie pytanie dała 2 ważne informacje: 1) stosunkowo dużo osób, bo 66 (ponad 50% całej badanej próby) nie umie wskazać takich przykładów we własnej rodzinie. Pozostali głównie typują dziadków, na drugiej pozycji rodziców, postrzegając – zresztą dość trafnie – szeroką gamę zachowań, które wyrażają zobowiązanie moralne wobec innych osób, jako główną rysę charakterystyczną dla patriotyzmu.

Poprzez odpowiedzi na wszystkie z podanych pytań można było uzyskać jednocześnie informację, że młodzież stosunkowo trafnie – samodzielnie określa cechy patriotyzmu jako wartości społeczno-moralnej, która domaga się działań wychowawczych w najbliższym środowisku rodzinnym poprzez konkretne przykłady.

Jednocześnie już w świadomości młodzieży można zauważyć pewne „pęknięcie” gdy chodzi o postrzeganie współodpowiedzialności Kościoła za wychowanie patriotyczne, a więc także jego współpracę z rodziną. Badana młodzież w większości przypadków deklaruje się jako wierzący (82,50% oraz głęboko wierzący – 5,00%; razem 87,50%) w małym stopniu oczekują od Kościoła działań na korzyść wychowania patriotycznego.

Oczekiwania młodzieży wobec Kościoła mogliśmy ustalić na podstawie odpowiedzi na dwa pytania. W pierwszym przypadku pytanie otwarte, w którym badani mogli swobodnie sformułować najważniejsze – ich zdaniem – obszary, w jakich działania wychowawcze Kościoła zmierzające do kształtowania patriotycznych postaw młodzieży winny się uwidocznić³³.

W przypadku tego pytania aż 26,47% nie udzieliło odpowiedzi, zaś 2,35% zdecydowanie odpowiedziało, że „Kościół nie powinien” i „nie musi” podejmować działań wychowawczych by kształtować patriotyzm młodzieży. Zdecydowana jednak większość respondentów, bo 71,18%, podjęła próbę spontanicznego typowania ważnych w tym zakresie działań Kościoła. W pierwszej kolejności podkreślona została aktywność nauczycielska Kościoła, gdyż 25,29% badanych stwierdza, że Kościół winien kształtować patriotyzm młodzieży poprzez „rozmowy”, „homilie”, „kazania”, „katechezę szkolną”, „nauczanie Ojca Świętego” i „Msze intencyjne za Ojczyznę”. Młodzież zwróciła uwagę także na dwa ważne obszary możliwych działań Kościoła, mianowicie „kultywowanie tradycji i historii” – 14,12% wskazań

³³ Ankieta, pyt. nr 29 „Wymień trzy formy oddziaływań, które Kościół powinien podejmować w kształtowaniu patriotyzmu młodzieży”.

oraz „zwracanie uwagi na życie zgodne z zasadami moralnymi” – 12,94%. Obszary te, choć zostały wyszczególnione odrębnie, wydają się być wkomponowane w działalność nauczycielską Kościoła. Interesujący jest fakt, że młodzież właściwie nie oczekuje od Kościoła szczególnych działań w obszarze społecznym, kulturowym czy politycznym. Jedynie 5,88% badanych stwierdziło, że Kościół winien włączać się w organizowanie życia społecznego, zaś 1,18% młodych oczekuje by ta instytucja miała także swój udział w organizowaniu świąt narodowych. Z konkretnych oczekiwanych przez młodzież działań społecznych Kościoła wyakcentowana została przez 11,76% badanych działalność charytatywna, jako przejaw patriotycznej aktywności omawianej instytucji. Swoistej weryfikacji tych wypowiedzi można było dokonać na podstawie odpowiedzi na pytanie skategoryzowane, które zawierało nie tylko wyszczególnione warianty potencjalnych działań Kościoła, ale także możliwość ustalenia stopnia ich ważności³⁴.

Respondenci mając szansę dokonania wyboru spośród już skategoryzowanych i bardziej zróżnicowanych – niż w ich odpowiedziach spontanicznych – form aktywności Kościoła, generalnie biorąc, potwierdzili tendencję w postrzeganiu i usytuowaniu roli wychowawczej Kościoła w tych obszarach, które są, jak można przypuszczać, dostępne także percepcji młodych w ich kontaktach z tą instytucją. Są nimi przede wszystkim nauczanie i modlitwy Kościoła, w co swoiście włączone jest także nauczanie Ojca Świętego oraz znana przypuszczalnie wielu respondentom z ich życia parafialnego działalność charytatywna Kościoła. Ilustruje to struktura odpowiedzi na pytanie skategoryzowane, która przedstawia się następująco. Dwie pierwsze pozycje (mierzone odsetkiem wskazań) zajęły: „działalność charytatywna” – 16,67% oraz „nauczanie Ojca Świętego” – 16,23%. W następnej kolejności dowartościowała młodzież takie przejawy aktywności wychowawczo-patriotycznej Kościoła, jak: „Msze św. za Ojczyznę” – 14,62% oraz kolejno „katechezę w szkole” – 14,18% oraz „homilie i kazania” – 10,09%. Respondenci zdają się być mniej konsekwentni w sposobie typowania kategorii „społecznej działalności Kościoła”, która tym razem jest już nieco wyraźniej dowar-

³⁴ Ankieta, pyt. nr 31 „W czym Twoim zdaniem powinna przejawiać się najbardziej działalność Kościoła dotycząca kształtowania patriotyzmu? (podkreśl trzy najważniejsze z niżej wymienionych i ponumeruj je od 1 – 3 według stopnia ważności: Msze św. za Ojczyznę, nauczanie Ojca Świętego, działalność charytatywna, listy pasterskie biskupów, prowadzenie ośrodków duszpasterskich, katecheza w szkole, pielgrzymki, homilie i kazania, szkoły prowadzone przez instytucje kościelne, społeczna działalność parafialna, inne, jakie?...”

tościowana, bowiem wskazało na nią 12,87% badanych. Kategoria ta jest jednak na tyle uogólniona, że nie pozwala na ścisłą interpretację jakie typy aktywności Kościoła respondenci mogliby w niej usytuować.

Kościół w polskim kontekście społeczno-kulturowym jest bez wątpienia dostępny obserwacji młodych, a można przypuszczać, że również bezpośrednio doświadczeniu, przynajmniej tych, którzy deklarują się jako wierzący. Mimo to dystans respondentów w ocenie społecznej aktywności Kościoła i kojarzenie jej z wychowaniem patriotycznym jest dostrzegany. Można odnieść wrażenie, że młodzieży trudno jest sprecyzować oczekiwania wobec Kościoła co do jego aktywności w obszarze pozaduszpasterskim i nauczycielskim. O wiele wyraźniej skryształizowane są oczekiwania młodych w odniesieniu do szkoły i tych obszarów jej aktywności, które powinna ona podejmować.

Struktura analizy opinii respondentów na temat szkoły jest analogiczna jak w przypadku Kościoła, bowiem i tutaj posłużyliśmy się dwoma podstawowymi typami pytań – otwartym i skategoryzowanym. Pytanie otwarte dawało szansę na wyszczególnienie przynajmniej trzech form aktywności szkoły, które winna ona podejmować by wychowywać do patriotyzmu³⁵. W sumie udzielający odpowiedzi na to pytanie stanowią 78,65%. (Uchyliło się od odpowiedzi 21,35% badanych). W globalnej ocenie wyszczególniono cztery zasadnicze obszary, w których aktywność szkoły winna się uwidocznić. Są nimi: „kultywowanie tradycji i historii” oraz „kształtowanie tożsamości narodowej poprzez lekcje polskiego, historii i wychowania do życia społecznego i obywatelskiego” – 38,20%; „kształtowanie świadomości i postawy obywatelskiej” – 24,72%; „sympozja”, „wystawy”, „akademie patriotyczne” – 13,48%; „uczulanie na pewne zagrożenia” – 2,25%. Przedmiotami, które zdaniem młodzieży winny szczególnie promować patriotyzm na terenie szkoły³⁶, są w pierwszej kolejności: język polski – 37,88%; historia – 35,38% oraz wychowanie obywatelskie – 16,30%. Na kolejnym miejscu – choć odsetek wskazujących jest znacznie niższy – usytuowały się: lekcje religii – 5,7%, przysposobienie obronne – 2,5%, geografia – 1,39%

³⁵ Ankieta, pyt. nr 30 „Wymień co najmniej trzy formy oddziaływań, które szkoła powinna podejmować na rzecz kształtowania postaw patriotycznych”.

³⁶ W pytaniu skategoryzowanym wyszczególniono 7 lekcji szkolnych. Ankieta, pyt. nr 32 „Które z niżej wymienionych przedmiotów są najbardziej związane z kształtowaniem patriotyzmu młodzieży? (Podkreśl 3 i ponumeruj według stopnia ważności od 1-3): język polski, religia, historia, biologia, geografia, wychowanie obywatelskie, przysposobienie obronne, inne, jakie?...”

oraz biologia – 0,56%. (W kategorii „inne” usytuowało się 0,28% odpowiadających).

Percepcja szkoły jako instytucji odpowiedzialnej za wychowanie patriotyczne młodzieży jest u badanych dość spójna i w pewnym sensie zgodna z tradycyjnymi wyobrażeniami czy funkcjonującymi w społeczeństwie stereotypami. Według tego stereotypu patriotyzm Polaka, wpisany w etos narodowy, wyraża się przede wszystkim w umiłowaniu ojczystego języka, historii, w kształtowaniu postaw obywatelskich. Stąd pierwszoplanowa rola tych przedmiotów, które mogą się przyczynić do uformowania tych właśnie komponentów postawy patriotycznej. Przepuszczalnie także skonkretyzowane w ten sposób oczekiwania są wynikiem doświadczanej w kontakcie ze szkołą socjalizacji czy działań wychowawczych w tych obszarach, które młodzież wyszczególniła.

V. WNIOSKI KOŃCOWE

Uzyskane dane ilustrują zaledwie wycinkowo bardzo rozległą problematykę roli, jaką pełnić mają w oczekiwaniu młodych podstawowe środowiska socjalizujące, gdy chodzi o pielęgnowanie właściwego odniesienia do wartości patriotyzmu. Młodzież polska, żyjąc w przekształcającym się bardzo dynamicznie kontekście społecznym, ma jednak stałe doświadczenie znaczących dla niej oddziaływań ze strony rodziny, szkoły i Kościoła. Im też, właśnie w takiej kolejności przypisuje najwyższą rangę i odpowiedzialność za wychowanie patriotyczne. W postrzeganiu badanych obszary odpowiedzialności rodziny są bardziej rozległe i zróżnicowane i to ona jako środowisko pielęgnujące wartość patriotyzmu ma – zdaniem młodzieży – pełnić rolę pierwszoplanową.

Szkole przypisują młodzi zawężoną, ale istotną funkcję nauczania, głównie w płaszczyźnie literatury i języka polskiego, historii i wychowania obywatelskiego.

Rola i odpowiedzialność Kościoła, który do niedawna uważany był za wiarygodną instytucję, nie tylko w dziedzinie życia religijnego, ale i publicznego (nawet politycznego), w oczekiwaniu młodych sprowadzona została głównie do działań w dziedzinie kształtowania postaw religijnych i moralnych; poprzez nauczanie bardziej niż zmianę rzeczywistości społecznej. Trudno jeszcze jednoznacznie stwierdzić czy jest efekt oddziaływania na młodzież uruchamianych w przestrzeni społecznej stereotypów

na temat marginalnej roli Kościoła w życiu publicznym – zawężanej co najwyżej do działań charytatywnych, czy też doświadczenie własne kontaktu młodych z tą socjalizującą instytucją.

Podjęta refleksja na temat roli, udziału i odpowiedzialności rodziny, szkoły i Kościoła za wychowanie patriotyczne sugeruje potrzebę badań, które „drażłyby” głębiej nie tylko to, czego młodzież oczekuje od tych środowisk, ale też jak ocenia faktyczne ich działania – również w sferze promowanych wartości i wzorców osobowych wspomagających proces wychowania patriotycznego. Bliższej empirycznej analizy domaga się również problem na ile młodzież poddawana coraz gwałtowniej owej mnogości (jak mówi cytowany już F. H. Tenbruck) konkurujących wpływów – także coraz agresywniej ze strony mass mediów – jest skłonna ulegać tym sugestiom, które zarówno partyotyzm, jak i zadanie promowania tej wartości w środowiskach socjalizujących chcą traktować drugorzędnie.

FAMILY TOWARDS PATRIOTISM IN THE CONTEXT OF OTHER
SOCIALIZING MILIEUS – ACCORDING TO ADOLESCENTS

S u m m a r y

The paper addresses the issue of patriotic formation in family and basic socializing milieus, to which school and the Church belong. An analysis of the issue in question include the complex character of the Polish social context. This context conditioned the way the value of patriotism was comprehended in the earlier historical period and in post-war Poland. It also conditioned the specific situation and problems of family, school and the Church during the socio-political transformations, which in turn influences the course of patriotic formation in those milieus. The phenomenon of „dispersed socializing milieus” has been particularly emphasized, which practically means a crisis of cooperation between family, the Church and school in the contemporary Polish context. This phenomenon is also reflected in the manner adolescents perceive the role and significance of those milieus in the process of patriotic formation. Theoretical analyses have been supported by respective empirical research which proves that adolescents have such expectations from those milieus as their experienced in the process of socialization to the values of patriotism (especially their expectations towards family and school). They are also influenced by the present stereotypes as regards the Church and perceive her role in this sphere as marginal.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: rodzina, patriotyzm, młodzież, środowiska socjalizujące.
Key words: family, patriotism, adolescents, socializing milieus.